

ПРАВАТА НА ЧОВЕКА В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 2002 Г.

Годишен доклад на Български хелзинкски комитет
февруари 2003 г.

Съдържание:

<i>Въведение</i>	1
<i>Право на живот</i>	2
<i>Изтезания, нехуманно и унижително третиране, свръхупотреба на сила от правоприлагащите органи</i>	4
<i>Право на свобода и сигурност на личността</i>	6
<i>Независимост на съдебната власт и справедлив процес</i>	7
<i>Свобода на мисълта, съвестта, религията и убежденията</i>	9
<i>Свобода на изразяването, свобода на медиите</i>	13
<i>Право на неприкосновеност на личния и семейния живот</i>	18
<i>Свобода на сдружаването и мирното събрание</i>	18
<i>Условията в местата за лишаване от свобода</i>	19
<i>Защита на малцинствата, агресивен национализъм и ксенофобия</i>	24
<i>Правото на убежище</i>	27
<i>Правата на жените</i>	29
<i>Дискриминация към хората с увреждания</i>	31

Въведение

През цялата 2002 г. България бе управлявана от коалиционното правителство на Националното движение Симеон Втори (НДСВ) на бившия български монарх Симеон Сакскобургготски и Движението за права и свободи (ДПС) – политическата партия, подкрепяна от основната част от българските турци, част от български говорещите мюсюлмани и част от ромите. От януари 2002 г. клетва за президент положи г-н Георги Първанов, избран през ноември 2001 г. като кандидат на Българската социалистическа партия (БСП).

Положението с правата на човека в България през 2002 г. се характеризираше с някои положителни развития, но също така и с регрес в редица сфери. При встъпването си на власт през ноември 2001 г. правителството публикува програма, в която пое ангажименти да извърши законодателни и други промени с цел подобряване състоянието на човешките права и за интегриране на малцинствата. Почти нищо от тези ангажименти обаче не бе изпълнено до края на 2002 г.

1. Право на живот

На 10 декември 2002 г. българският парламент ратифицира *Протокол 13* от *Европейската конвенция за правата на човека*. С това в България възможността за налагане на смъртно наказание бе премахната при всички обстоятелства. На 13 юни 2002 г. Европейският съд по правата на човека в Страсбург обяви своето решение по делото *Ангелова срещу България*. В него съдът установи нарушение на чл. 2 от *Европейската конвенция за правата на човека* след като установи, че синът на жалбоподателката, ромът Ангел Зъбчиков, е бил убит през януари 1996 г., след като е задържан в едно полицейско управление в Разград. С решението си съдът също така прие, че властите не са предоставили навреме медицинска помощ и не са изпълнили задължението си за провеждане на ефективно разследване на престъплението, в резултат на което полицаите-извършители не са подведени под наказателна отговорност. Заедно с чл. 2, съдът намери и нарушение на чл. 3 от конвенцията поради това, че правителството не е дало приемливо обяснение за нараняванията по тялото на г-н Зъбчиков, на чл. 5 заради незаконното му задържане и на чл. 13 поради това, че държавата не е предоставила ефективни средства, годни да доведат до идентифицирането и наказването на отговорните за неговата смърт лица.

През 2002 г. не беше отбелязан съществен напредък в усилията на държавата да гарантира правото на живот в България. Случаите на употреба на сила в арести и при задържане на лица, заподозрени в извършване на престъпления, продължиха да бъдат по-скоро правило, отколкото изключение. Никакви законодателни промени не бяха направени, за да се отмени чл. 80 от *Закона за Министерството на вътрешните работи*, който позволява употреба на огнестрелно оръжие при задържане на лице, извършващо или извършило престъпление или за предотвратяване на бягство на лице, задържано за извършено престъпление. Тези разпоредби, както бе многократно отбелязано от местни и международни наблюдатели на човешките права, са в противоречие с принцип 9 от *Принципите на ООН за употреба на сила и огнестрелно оръжие от правоприлагащите органи*, доколкото позволяват употреба на смъртоносно оръжие при задържане на лица при подозрение за извършване и на дребни престъпления, както и за предотвратяване на тяхното бягство след задържане. През годината полицейските служители и други правоприлагащи органи продължиха да употребяват безразборно оръжие и само случайността бе причина случаите на смърт в резултат на това да бъдат по-малко, отколкото през предходните години.

От осемте случая на загинали през 2001 г. при обстоятелства, порождащи съмнения за свръхупотреба на физическа сила и огнестрелно оръжие от полицейски и военни служители или частни охранители¹, четири влязоха в съда, а четири предварителни производства бяха прекратени поради липса на престъпление. По нито едно от тях обаче няма произнесена окончателна присъда. Органите на правораздаването бяха като по правило по-снизходителни в случаите на убийства от представители на органите на реда.

Прекратени бяха производствата по случая на Златин Златинов от Долни Чифлик с мотива, че той се е самопрострелял на 1 февруари 2002 г. при преследване от полицията; на намерения мъртъв на 5 април 2002 г. в следствия

¹ Виж: Правата на човека в България през 2001 г., доклад на БХК, *Обектив*, март, 2002 г.

арест в Дупница Емил Велинов-Ръждата; на починалия на 5 юни в София редник Йордан Андреев, който скочи от прозореца на сградата на Първи армейски корпус и на 21-годишния избягал от казармата Севгин Асанов, който на 23 юли 2001 г. беше прострелян от варненски военен полицаи. Следствените дела на 4 убити влязоха в съда: на простреляните и убити на 30 юни край Ямбол Селятин Хасанов и Радостин Христов; на убийтия на 21 септември от частен охранител 27-годишен Благой Асенев от Сливен; на убийтия от двама служители на МВР на 10 януари 2001 г. 46-годишен Мехмед Мюмюн. На 5 март 2002 г. обаче Софийски градски съд оправда двамата служители на МВР, които бяха обвинени в извършване на убийството. Решението бе обжалвано и делото продължи да се гледа, но не приключи до края на 2003 г.

И през 2002 г. БХК бе затруднен при получаването на информация за свръхупотреба на сила и огнестрелно оръжие от полицейски или военни служители. Прокуратурата отговаряше на запитванията на организацията с видима неохота и с големи закъснения, а понякога не отговаряше изобщо. На 28 март 2002 г. Окръжен съд Ямбол осъди Военно-окръжна прокуратура, гр. Сливен, по *Закона за достъп до обществена информация* за отказа ѝ от 12 февруари 2001 г. да предостави информация на запитването на БХК колко сигнала за незаконна употреба на физическа сила и огнестрелно оръжие от страна на полицейски или военни служители са получени в Сливенската военнокръжна прокуратура през 2000-2001 г. и по колко от тях са образувани следствени дела. Решението на съда беше обжалвано и в началото на 2003 г. ВАС потвърди присъдата на окръжния съд.

През февруари 2003 г. в средствата за масово осведомяване се появи съобщение за доклад на военно-апелативна прокуратура, в който се твърди, че през 2002 г. полицаи и военни са извършили най-малко 11 умишлени убийства при изпълнение на техните служебни задължения. БХК поиска информация за тези случаи, но седем дни по-късно получи писмен отказ от полковник Коматичев, прокурор във Военноапелативна прокуратура. В него информацията не се отрича, но се твърди, че тя не може да бъде предоставена поради това, че “засяга интересите на други лица и няма тяхното изрично писмено съгласие”. През 2002 г. БХК се запозна подробно с един от случаите, при който човек бе убит от органите на реда при изпълнение на техните служебни задължения. На 18 февруари Севал Себахтин от Кърджали почина в ареста на застава близо до Свиленград, след като беше задържан заедно с около 20 нелегални емигранти от служители на Гранична полиция. Граничарите употребили при задържането му сила и помощни средства. Следствието по случая е установило, че освен позволените палки и белезници, за да предотвратят бягството на Себахтин, те са си служили и с непозволените средства – юмруци, ритници и удари с приклад. На 18 февруари 2002 г. Военноокръжна прокуратура Пловдив заведе следствено дело, а през септември в съда беше внесен обвинителен акт за убийство от длъжностно лице срещу началника на подучастъка лейтенант Георгиев, срещу сержантите Николаев и Ходжев, срещу един ефрейтор и трима редници.

В няколко случая хора бяха убити от въоръжени частни охранители. На 26 май охранител на софийската фирма “АСО” застреля в района на закритото военно поделение 32640 в Габровница на място 19-годишния Мирослав Недялков, който почина от загуба на кръв. Мирослав и още двама роми от селото отишли в двора на поделението да копаят скрап. Около 18.30 ч. се появили двама охранители и ромите побягнаха. След кратка гонитба 55-годишният пазач Георги Славчев

прострелял Мирослав, когато той вече бил напуснал двора на поделението. Според очевидци охранителят не е стрелял предупредително във въздуха, а директно по бягащите роми. По случая беше заведено следствено дело, което до края на 2002 г. не беше внесено в съд. На 21 август 21-годишният ром Павел Й. беше прострелян и убит при опит за кражба от склад на фирма от въоръжени охранители в столичния кв. "Абдовица". Впоследствие той бил откаран в болница, където починал от раните си. По случая бе заведено следствено дело, което също не приключи до края на 2002 г.

През 2002 г. се самоубиха девет задържани в следствени арести или изтърпяващи присъдите си затворници. В два от тези случая има основания да се предполага, че служителите, които ги охраняват, не са направили необходимото, за да предотвратят смъртта им или с действията си са допринесли за самоубийствата. В края на март 29-годишният обвиняем Месут Карадавуд беше намерен обесен в болницата на софийския затвор. На 8 февруари е била внесена молба за промяна на мярката му за неотклонение "арест" заради заключенията на психиатрите, които са констатирани "неадаптивна ситуация" и нужда от "повишена психологическа подкрепа", за да не се влоши депресията му. Негови роднини и приятели твърдят, че е убит от затворници срещу заплащане. По случая беше образувано полицейско дознание. На 22 ноември 60-годишният Христо Петров се обеси в ареста на Троян. Той бил задържан след сигнал от охраната на резерват "Централен Балкан" за незаконно притежаване на взривове. Петров предупредил полицаите, че се страхува от решетките заради побой при задържане през август в Павел баня. Негови близки твърдят, че и при второто задържане над Петров е било упражнено насилие и това го е накарало да посегне на живота си.

И през 2002 г. в психиатричните институции в България продължиха да умират хора в резултат на лошите материални условия и липсата на адекватни грижи. При посещенията си в няколко дома за социални грижи БХК установи много висока смъртност, особено през студените зимни месеци. Актовете, удостоверяващи смъртта обаче често не бяха достоверни и бяха предоставяни на изследователите на БХК с много голяма неохота от персонала или не бяха предоставяни изобщо. Прокуратурата, въпреки че бе сезирана нееднократно за случаи, в които има сериозно основание да се предполага търсенето на наказателна отговорност от персонала за бездействие, в резултат от което е настъпила смърт, не повдигна обвинение срещу никого.

2. Изтезания, малтретиране, свръхупотреба на сила от правоприлагащите органи, нехуманно и деградиращо отнасяне в държавните институции

През 2002 г. нехуманното отнасяне и насилието продължиха да бъдат практика за правоприлагащите органи. Данните от третото изследване на БХК след 1999 и 2001 г. за достъпа до правосъдие на обвиняемите и подсъдимите в четири затвора показва, че физическата сила все още се прилага масово след задържане в полицейските управления. Данните, събрани от БХК през август и септември 2002 г. с анкета от обвиняеми и подсъдими в четири затвора на България² показват, че 43% от тях са били изтезавани или малтретирани при след

² След влизането в сила на новите изменения и допълнения на *Закона за изпълнение на наказанията* стана невъзможно да се интервюират обвиняеми и подсъдими. Данните са събрани до

арестуването, вътре в сградите на полицията или следствието (срещу 44% през 2001 г.). Резултатите от анкетата разкриват сериозни различия между различните етнически общности при подобни действия. Делът на обвиняемите-роми, които съобщиха за употреба на физическа сила спрямо тях вътре в полицията бе почти три пъти по-голям от този при обвиняемите-българи (77% срещу 27%).³ Макар изследванията на БХК и в миналото винаги да са разкривали такива различия, те никога не са били толкова големи, както през 2002 г.

В доклад на национално съвещание на военните съдилища, проведено в Боровец на 18 и 19 октомври 2002 г. съдията полк. Веселин Пенгезов отчете тенденцията за увеличаване броя на делата във военните съдилища. Той откри като най-голяма групата на престъпления, известни като “полицейско насилие”. Най-често срещаната причина според полк. Пенгезов е “незачитане телесната неприкосновеност на гражданите, желание да се демонстрира превъзходство, стремеж да се наложи волята на полицейския служител по престъпен начин”. След като на полицейските служители бяха възложени дознателски функции има тенденция на силно завишаване броя на случаи на полицейско насилие с цел изтръгване на самопризнания от заподозрени или уличени лица. В доклада си полк. Пенгезов изтъкна като причина за повишаването случаите на полицейско насилие и чувството за ненаказуемост у служителите на МВР.

Пресата публикува многобройни съобщения и оплаквания от граждани за незаконно насилие от служители на реда. През февруари шест непълнолетни младежи се оплакаха от побой в полицейското управление на Костинброд. Няколко дни по-късно един служител от управлението бе уволнен за побоя, а случаят – предаден на прокуратурата. На пресконференция в Бургас през март майката на Кероп Богосян, обвинен за бомбен атентат в Несебър през 2001 г., съобщи, че синът ѝ е бил принуден да подпише самопризнания след полицейско насилие. В края на март Цветомир Татарлиев от Габрово съобщи, че е бит от полицаи на улицата и по-късно в полицейското управление с гребло за сняг. В края на май в Стара Загора полицаи осакатиха след побой задържания Димо Кукоров. През юли Росен Чолаков и Мавро Козаров от Бургас се оплакаха, че са бити от полицаи в ханче близо до града с ритници и юмруци. През юли Данчо Караиванов от Панагюрище се оплака за нанесен му побой с дърво по главата от полицаи в местното районно управление. В края на юли Стойчо Кълвачев от Стара Загора се оплака от полицейски побой на улицата в града. Също в края на юли пред съда по делото за убийството на Андрей Луканов за побой непосредствено преди влизане в съдебната зала съобщиха подсъдимите Алексей Кичатов и Александър Русов. От употреба на сила спрямо него, за да признае извършени престъпления, се оплака в съдебна зала през септември обвиненият за наркодилър Илиян Варсанов. През септември Божидар Атанасов и Александър Александров, от Пловдив, предполагаеми извършители на грабеж в ресторант, се оплакаха от полицейски побой с цел да признаят извършването на престъплението. През ноември Марин Атанасов от ромския квартал “Изток” в Котел се оплака за нанесен побой на улицата от униформен полицейски служител.

момента, в който администрацията на затворите забрани на изследователите на БХК да се срещат с обвиняеми и подсъдими. Виж **Условието в местата за лишаване от свобода**.

³ Виж: Станимир Петров, “Измененията на Закона за изпълнение на наказанията ограничиха достъпа в затворите”, *Обектив*, декември 2002 г.

През 2002 г. БХК регистрира и един случай на масова свръхупотреба на сила от страна на полицейски служители. На протестния митинг на производители на зърно край Петолъчката, близо до Сливен, на 30 юли полицаите биха всички, които се опитаха да преминат на сливенска територия, тъй като протестът не бил разрешен от кмета на Сливен.

Положението в институциите за настаняване на психично болни през 2002 г. продължи да бъде обект на сериозна загриженост.⁴ С много малко изключения, материалните условия в психиатричните болници и в домовете за социални грижи, където се настаняват хора с умствена изостаналост и психични разстройства, бяха нехуманни и деградиращи. Храната в почти всички тях бе крайно оскъдна. В домовете за социални грижи много домуващи бяха изложени на опасно за живота и здравето им пренебрежение спрямо техните нужди от лечение. В много от тях домуващи ставаха жертва на побои от страна на персонала или на незаконни имобилизации и фиксирания, често с използване на нехуманни методи, като например връзване за неподвижни обекти с метални синджири. През април с инструкция на Министерството на здравеопазването бе забранено прилагането на немодифицирана електроконвулсивна терапия.

3. Право на свобода и сигурност на личността

През 2002 г., след решението на Европейския съд по правата на човека в Страсбург по делото *Върбанов срещу България*⁵, не бяха направени никакви законодателни изменения с цел съобразяване на българското законодателство за настаняване на задължително лечение с нормите на Европейската конвенция за правата на човека, гарантиращи свободата и сигурността на личността. Настаняването в психиатрични стационари за експертиза с оглед установяване на необходимостта от задължително лечение в България става с постановление на прокуратурата. Срокът на настаняването е обикновено едномесечен, а по изключение - до три месеца. В *Закона за народното здраве* обаче няма задължение това настаняване да става след произнасяне на лекар, нито се дава възможност за съдебно обжалване на постановлението на прокурора. В края на годината Министерството на здравеопазването подготви нов проектозакон за общественото здравеопазване, с който проблемите на принудителното задържане в психиатрична клиника, поставени от делото *Върбанов* се решават по задоволителен начин. До края на годината обаче той не бе предложен за гласуване в парламента.

През годината Европейският съд по правата на човека разгледа още две дела на хора, задържани принудително в психиатрични болници в България. През юли по делото *М.С. срещу България* той одобри сключено между правителството и жалбоподателката споразумение, което предвиждаше изплащане на парична компенсация за нарушаване на нейното право на лична свобода и сигурност, а през септември съдът обяви за допустима жалбата на друг принудително задържан.⁶

⁴ Виж също: Amnesty International, *Far from the eyes of society: systematic discrimination against people with mental disabilities*, October 2002, EUR 15/005/2002.

⁵ Виж: ECHR, *Varbanov v. Bulgaria*, Appl. No.31365/96, Decision from 5 October 2000.

⁶ Виж: ECHR, *Kepenerov v. Bulgaria*, Appl.No.00039269/98, Decision from 12 September 2002.

Проблем от гледна точка на гаранциите за правото на лична свобода и сигурност представлява и настаняването в социални домове за лица с психични разстройства. Настаняванията, които като ефект представляват лишаване от свобода, най-често до края на живота на лицата, са резултат от споразумение между местните служби за социално подпомагане и техните настойници или попечители, без какъвто и да било съдебен контрол. Наблюдението на БХК установи многобройни случаи на произволно настаняване на хора с психични разстройства в социални домове в България дори в нарушение на българската процедура.

По делото *Ангелова срещу България* от 13 юни 2002 г. ЕСПЧ установи също и нарушение на чл.5 заради незаконно задържане в полицейски участък на човек, който след това бе убит от полицейски служители.⁷

Сериозен проблем от гледна точка на правото на лична свобода и сигурност бе и процедурата по настаняване във възпитателни училища-интернати (ВУИ) и социално-педагогически интернати. Настаняването в тези заведения за деца, изискващи възпитателен надзор става с решение на местни комисии за борба с противообществените прояви на малолетни и непълнолетни като само в случаите на настаняване във ВУИ има формален преглед на тяхното решение от съд. Наблюденията на БХК показаха, че и през 2002 г. много от настаняванията са незаконни дори от гледна точка на българския закон.

4. Независимост на съдебната власт и справедлив процес

В областта на гаранциите за справедлив съдебен процес и независима съдебна власт основното събитие през 2002 г. бяха внесените от правителството и приети от парламента през юли изменения в *Закона за съдебната власт*. В края на годината обаче Конституционният съд отмени на практика почти всички изменения като противоречащи на Конституцията. С това усилията за реформа в съдебната система бяха на практика спрени. През годината нямаше законодателни инициативи, целящи преодоляване на структурни проблеми, отбелязвани в предходни доклади на БХК, свързани с гаранциите за достъп до безплатна адвокатска помощ на социално слаби лица както в наказателния процес, така и в граждански производства, и с цялостната процедура по настаняване на деца във възпитателните училища.

Основните проблеми, свързани с функционирането на правораздаването в България останаха непроменени и през 2002 г. Те са свързани преди всичко с продължителността на съдебните производства, както гражданските така и наказателните, продължителността на предварителните следствия по наказателни дела и много ниската ефективност на изпълнителните производства по влезли в сила решения по граждански дела. Поради липса на информационна система, позволяваща проследяването на едно дело от фазата на разследване, през прокуратурата, както и в различните фази на съдебното производство и изпълнение на решенията по граждански дела, на практика няма налична статистическа информация, даваща представа за продължителността и динамиката. Не са провеждани и представителни изследвания. Наблюденията и впечатленията на работещите в системата обаче сочат, че прекомерната

⁷ Виж по-горе: **Право на живот**.

продължителност на производствата продължава да е цялостен проблем на функционирането на съдебната система.

Нямаше съществена промяна и по отношение на гаранциите срещу неправомерни влияния върху магистрати. В социологическо изследване, направено през годината⁸ 33,5 % от действащите магистрати са посочили, че страни по спор са правили опит за неправомерно въздействие, 10,3 % - че такива опити са правени от магистрати от друг орган на съдебната власт, други 9,7 % - че опит за влияние е упражняван от по-висшестоящ магистрат, а 15,8 % - че е имало такъв опит от равнопоставен колега. В изследването на корупционни нагласи от май 2002 г. на "Витоша рисърч" се посочва, че 2002 г. бележи нарастване на случаите, в които граждани са били обект на корупционен натиск от страна на представители на съдебната система, и по-специално такова нарастване има от страна на прокурори и следователи⁹.

Проблемите, свързани с недостатъците в работата на съдебната власт бяха отчетени и от правителството в приетата в края на 2001 г. от Министерски съвет "Стратегията за реформа на българската съдебната система" и бяха начертани основните стъпки за подобряване качеството на правораздаването.¹⁰ В изпълнение на стратегията си Правителството внесе в Народното събрание законопроект за изменения на *Закона за съдебната власт*, които бяха приети през юли 2002 г. Законът въведе конкурсно начало при началния подбор на съдиите, предвиди създаването на стандартизирана процедура за оценяване на работата на магистрати и обвързването ѝ с повишението в ранг и длъжност, задължително начално обучение, създаването на единна информационна система и задължение за деклариране на имуществено състояние от страна на магистратите. Законодателните изменения предвидиха и процедури, чрез които предложения за кадрови решения по отношение на магистрати се внасят чрез министъра на правосъдието и че личните досиета на магистратите се съхраняват от Министерството на правосъдието. Въведени бяха и нови административни длъжности за не-съдии в съдилищата, които целяха разтоварване на съдиите от неспецифични функции.

Всички изменения в *Закона за съдебната власт* бяха оспорени от Върховния касационен съд пред Конституционния съд и с решение от 16 декември 2002 г.¹¹ преобладаващата част от промените беше обявена за противоречаща на конституционните норми, гарантиращи независимостта на съдебната власт. В мотивите си Конституционния съд прие, че правомощията на министъра на правосъдието по събиране на информация за функционирането на системата и внасянето на предложения за кадрови решения чрез него са недопустима намеса на изпълнителната власт в работата на съдебната власт. Ограниченията, свързани със заемането на ръководни позиции от страна на магистрати и въвеждането на административни длъжности също беше обявено за недопустимо ограничение на мандата на магистрата и независимостта на съдебната власт.

⁸ Изследване, проведено между 25 ноември и 4 декември от "Агенция Скала" по искане на Министерство на правосъдието, обхванало 310 съдии, прокурори и следователи.

⁹ Виж доклад на "Витоша рисърч" за 2002 г., на http://www.online.bg/vr/crl/corr_ind_05E.htm.

¹⁰ "Стратегията за реформа на българската съдебната система", приета с Решение на Министерски съвет № 672 от 1 октомври 2001 г.

¹¹ Решение № 13 от 16.12.2002 г. на КС на РБ по конст. д. № 17/2002 г., "Държавен вестник", бр. 118/2002 г.

През 2002 г. не бяха приети изменения в организацията на безплатната адвокатска помощ. Независимо от това, че въпросът за осигуряване на адекватна адвокатска помощ на социално слаби залегна в програмата на правителството, не се стигна до конкретни действия. Все още няма статистическа информация, даваща цялостна картина за броя на делата, по които полиция, следствие и съд назначават служебно адвокати. Няма официална информация и за хонорарите, които се изплащат на служебни адвокати. Общите наблюдения и анкета, проведена от БХК в местата за лишаване от свобода през август и септември сочат, че в резултат на измененията на чл. 70 от НПК, влезли в сила от началото на 2000 г. кръгът на лицата, получаващи безплатна адвокатска помощ по наказателни дела се е увеличил.¹² Все още голям процент от обвиняемите и подсъдимите обаче нямат адвокат, а възнагражденията на служебните адвокати са минимални и като резултат водят до незадоволителна като качество защита.

На 20 юни 2002 г. Европейският съд по правата на човек произнесе решение по делото *Ал Нашиф срещу България*. В решението си съдът прие, че съществуващата забрана за съдебен контрол върху заповедите за експулсиране на чужденци по *Закона за чужденците* е в нарушение на чл. 13 на *Европейската конвенция за правата на човека*. Правителството не е оповестило дали възнамерява да инициира изменения на *Закона за чужденците*, с оглед привеждането му в съответствие с международните задължения на страната.

5. Свобода на мисълта, съвестта, религията и убежденията

През май, за пръв път в историята, папата посети България. Той бе посрещнат топло и проведе редица срещи с представители на правителството и някои религиозни деноминации. Общо-взето обаче 2002 г. отбеляза влошаване на положението със свободата на мисълта, съвестта, религията и убежденията в България. То се дължеше преди всичко на приетия от парламента рестриктивен и дискриминационен нов *Закон за вероизповеданията*.

Още с идването си на власт новото правителство застана зад едната от двете фракции на разделената Българска православна църква (БПЦ), тази на патриарх Максим, когото т. нар. “алтернативен синод” на епископ Инокентий обвинява в сътрудничество с комунистическите власти по време на тоталитарния режим. През март подкрепя на патриарх Максим и преодоляване на разкола в БПЦ обещаха последователно в лични срещи с него президентът Първанов и премиерът Сакскобургготски. На 14 март премиерът уволни директора на вероизповеданията г-н Любомир Младенов, който не желаше да предприема никакви действия за преодоляване на разкола чрез административни мерки. На негово място бе назначен преподавател в Богословския факултет на СУ “Св. Климент Охридски” с демонстрирана привързаност към синода на Максим. На 5 април полицаи в град Поморие атакуваха местния православен храм “Св. Богородица”, намиращ се под управлението на Инокентий, и го предадоха под управлението на синода на Максим. Един свещеник и няколко миряни бяха бити от полицаите по време на акцията. През април група народни представители от управляващата коалиция, известна като група “Новото време”, пусна подписка в

¹² Виж: Станимир Петров, “Измененията на Закона за изпълнение на наказанията ограничиха достъпа в затворите”, *Обектив*, декември 2002 г.

православните храмове, призоваваща за по-бързо приемане на нов закон за вероизповеданията. Междувременно отношенията между двата синода продължиха да се влошават. В края на юли един свещеник от синода на Инокентий, отец Стефан Камберов, бе пребит до смърт с колове и камъни от двама свещеници, привърженици на Максим близо до манастира “Св. Пантелеймон” край Добринище. Извършителите бяха арестувани и обвинени за убийството, но то предизвика масови публични протести в следващите дни от свещеници и миряни – привърженици на “алтернативния синод”.

Още през 2001 г. в парламента бяха внесени три законопроекта за вероизповеданията, които след първо четене трябваше да бъдат консолидирани в един. Този процес на консолидиране трябваше да се извърши от специално назначена работна група към парламентарната Комисия по правата на човека и вероизповеданията. Първоначално комисията на публично заседание, на което присъстваха религиозни дейци и представители на неправителствени правозащитни организации, обеща да изпрати проекта за съгласуване в Парламентарната асамблея на Съвета на Европа. Работата на работната група се протакеше през цялата 2002 г., но през ноември и декември тя се ускори. В началото на декември депутатът от НДСВ Борислав Цеков и вносител на най-рестриктивния от трите законопроекта провокира скандал в работната група, обиди експертите на религиозните организации и те напуснаха нейните заседания. След това за два-три дни обсъждането тръгна с бясно темпо и проектът, който дотогава се движеше с рачешка скорост, беше приет в комисията и вкаран в пленарна зала, като обещанието за пращане в Страсбург беше забравено, а няколко депутати дори отрекоха то изобщо някога да е правено. Целта на тези маневри беше да не се даде възможност на противниците и най-вече на гражданските организации да организират дебат и да изложат аргументите си против репресивните клаузи в закона.

Въпреки това на 13 декември голяма конференция на религиозни и правозащитни организации разкритикува редица положения на новия проект като противоречащи както на конституцията, така и на чл. 9 от ЕКЗПЧОС и на чл. 18 от МПГПП. На следващия и по-следващия ден бяха организирани демонстрации. 18 организации (религиозни и правозащитни) подписаха обръщение до президента с молба да наложи вето. Въпреки това на 20 декември проектът беше гласуван от българския парламент, а на 29 декември – публикуван в “Държавен вестник”¹³. В най-рестриктивните му части законът бе гласуван само от депутати от НДСВ и БСП. Президентът Първанов не наложи вето.

Законът съдържа много рестриктивни и дискриминационни разпоредби и като цяло противоречи както на българската конституция, така и на обвързващите България разпоредби на международното право, гарантиращи правото на свобода на съвестта и религията и защитаващи от дискриминация на основата на религия и убеждения. Най-сериозен проблем в това отношение са чл. 10 и на §3 от преходните и заключителните разпоредби на закона. С тях синодът на патриарх Максим се обявява за юридическо лице по силата на закона като “член на Едната, Святата, Съборна и Апостолска църква”, т. е. на общността от православни църкви, намиращи се в общение с Вселенския патриарх в Истанбул, а също и поради

¹³ В пленарна зала беше прочетено писмо на Дейвид Аткинсън, член на ПАСЕ и бивш докладчик за България в нея, изтъкващо нарушенията на човешките права в този проект. Това обаче не повлия на решението на мнозинството и на БСП да подкрепят проекта.

факта, че патриарх Максим е заедно с това и Митрополит Софийски. С §3 от преходните и заключителните разпоредби се забранява на лицата, които са се отделили от която и да било регистрирана религиозна институция “да използват идентично наименование или да се разпореждат с нейно имущество”. С други думи, отцепилите се от синода на Максим могат да се регистрират под друго име, но като предварително сдадат имуществото, което в момента владеят. Само преди две години Европейският съд по правата на човека в Страсбург постанови по делото *Хасан и Чауш срещу България*, третиращо аналогична ситуация на разцепление в мюсюлманското вероизповедание: “Действия на държавата, фаворизиращи един лидер на разделена религиозна общност, или предприети с цел принуждаването на общността да се обедини под единно ръководство против собственото ѝ желание, също така представляват намеса в свободата на религия. В демократичните общества не е необходимо държавата да предприема мерки, с които да осигури подчиняването на религиозните общности на едно обединено ръководство”.¹⁴ По-нататък съдът разкритикува държавата, че не е дала възможност на едно от крилата на тогавашното мюсюлманско вероизповедание “да задържи контрола поне върху част от собствеността, принадлежаща на общността, въпреки че несъмнено г-н Хасан е имал подкрепата на значителна част от нейните членове”.¹⁵

Въпреки че разпоредбата на чл. 10, ал. 3 от закона за регистрираната по силата на закона Българска православна църква не допуска привилегии, в действителност тя е в привилегировано положение спрямо другите религиозни общности, които получават статут на юридическо лице от Софийски градски съд.¹⁶ Те могат да бъдат наказвани, включително с отмяна на регистрацията (чл.8, ал.1), от съда. Той обаче не е в състояние да заличи регистрацията на едно вероизповедание, регистрирано по силата на закона.

Наред с тази, в новия Закон за вероизповеданията има и редица други рестриктивни и дискриминационни разпоредби. Член 7 предвижда редица забрани за религиозните общности, някои от които нито са предвидени в международното право, нито могат да се налагат на нерелигиозни организации. Сред тях са националната сигурност, забраната верските убеждения да се използват за политически цели и забраната за привличане на малолетни и непълнолетни в дейността на религиозните институции, освен с изричното съгласие на родителите или въпреки тяхното несъгласие. С чл.8, ал.1 се уреждат възможностите за ограничаване на правото на свобода на религията в случаите, в които тези забрани са нарушени. Някои от наказателните мерки, които тази разпоредба предвижда, могат да се налагат само на религиозни общности и институции, но не и на нерелигиозни организации. Такива са например спирането на разпространението на дадено печатно произведение, спиране на издателската дейност и преустановяване на дейността на юридическите лица за определен срок. Законът по същество установява двоен наказателен режим за религиозните общности: от една страна по съдебен ред, чрез дело пред Софийски градски съд за налагане на една от ограничителните мерки (спиране на разпространението на дадено печатно произведение; спиране на издателската дейност; ограничаване на

¹⁴ Виж: ECHR, *Hasan and Chaush v. Bulgaria*, Appl. No.30985/96, Decision from 26 October 2000, §78.

¹⁵ *Ibid.*, §79.

¹⁶ Подобно ограничение на съдебния орган, който дава статут на юридическо лице, в българското законодателство е предвидено за политическите партии, но не и за нерелигиозните организации.

публичните изяви; отмяна на регистрацията на учебно, здравно или социално заведение; преустановяване на дейността на юридическото лице за срок до 6 месеца; отмяна на регистрацията на юридическото лице на вероизповеданието). От друга страна, вероизповеданията и служителите в тях могат да бъдат наказвани за всякакво нарушение на закона и по общия административнонаказателен ред, чрез актове на дирекция "Вероизповедания". Законът не изключва налагане на две наказания за едно и също нарушение.

Новият закон е възприел от стария задължение за вписване на местните подразделения на вероизповеданията при кметовете на общините (чл.19, ал.2), нещо, което нито партиите, нито синдикатите, нито които и да било други нерелигиозни организации са задължени да правят. Целта е, както и при стария закон, по-силен контрол върху тяхната дейност както от страна на държавата, така и от регистрираните централни ръководства. Както БХК нееднократно отбелязваше, това задължение предизвика многобройни проблеми с незаконните откази от регистрация и други форми на ограничаване на дейността на местно ниво.¹⁷

От старата законова уредба е запазен и държавният контролен орган над вероизповеданията - дирекция "Вероизповедания" при МС, която има значителни правомощия. Най-важното от тях е, че тя е натоварена със задачата да следи за спазването на ограниченията, предвидени в закона и пак тя е, която може да поиска от съда да възбуди производство за прилагане на санкциите, предвидени в чл. 8. Освен това този орган надзирава регистрацията чрез даваните от него пред Софийски градски съд експертни мнения (чл.35, ал.4), а също така изпълнява полицейски функции като разрешава или забранява влизането на чуждестранни религиозни дейци в България (чл.35, ал. 5). За останалите организации с идеална цел не е предвиден нито специален надзорен орган, нито предварителна преценка от специален орган кого да канят от чужбина. Особено смущаваща е функцията на дирекцията да "проверява сигнали и жалби от гражданите за нарушени техни права и свободи или права и свободи на техни близки чрез злоупотреба с правото на вероизповедание от трети лица" (чл. 35, ал. 6). По същество с това на дирекцията се вменяват функции на религиозна полиция, която бди за проявите на потенциално опасните лица, т.е. вярващите хора и техните организации. А самият израз "злоупотреба с..." е крайно двусмислен и тази му неяснота съдържа възможност за далеч отиващ произвол при бъдещото прилагане на чл. 35 от закона.

Чрез една друга дискриминационна разпоредба възможността за регистрация на юридически лица с нестопанска цел за "подпомагане и популяризиране на определено вероизповедание, което е със статут на юридическо лице" се обвързва с предварителното съгласие на ръководството на самото регистрирано вероизповедание. Тоест, в България не би било възможно да се регистрира дружество за популяризиране на каквото и да било вероизповедание ако няма регистрирано вероизповедание, чието ръководство да даде съгласие. Никаква подобна разпоредба не съществува за каквито и да било нерелигиозни убеждения.

Законът също така обвързва регистрацията на вероизповеданието с каквато и да било дейност от негово име. Чл. 36 от административнонаказателните разпоредби установява глоби за всеки, който "без представителна власт осъществява дейност от името на вероизповедание". Но другояче освен чрез

¹⁷ Виж например: Правата на човека в България през 2000 г., годишен доклад на БХК, *Обектив*, февруари 2001 г.

регистрацията би било на практика невъзможно да се установи кой има “представителна власт”. Така се нарушава, на дискриминационна основа, не само правото да се изповядва религия, но също така и правото на свобода на изразяването. Тази разпоредба отваря пътя за лов на еретици и вещици.

През годината БХК получи оплаквания от мюсюлмани, които не получиха разрешения за строителство на молитвени домове. На 29 март 2002 г. Общинският съвет на община Баните, близо до Смолян, отказа да разреши строителството на джамия на местното джамийско настоятелство. Проблемите с възстановяването на собствеността върху конфискуваните в миналото имоти на мюсюлманското, както и на други вероизповедания, не се решиха и през 2002 г.

6. Свобода на изразяването, свобода на медиите, враждебна реч

2002 г. не донесе нищо ново за подобряване на положението със свободата на изразяване в България. Опитите на управляващите да овладеят управлението на националните електронни медии, за да ги използват за политически цели продължи. Продължи и практиката да се съдят журналисти по наказателни дела за обида и клевета като съдилищата понякога издаваха присъди, които имаха смразяващ ефект върху свободата на словото с рестриктивните си интерпретации на закона и непосилно високите санкции. Ръководството на регулаторния орган на електронните медии, Съвета за електронни медии (СЕМ) бе овладяно от управляващите още през ноември 2001 г. с промяната на закона и избиране на нов състав от хора, близки до управляващите. Още тогава започнаха уволнения в Българската национална телевизия на хора, неудобни на новата власт.¹⁸ В края на март състав на Върховния административен съд обяви уволнението на бившата директорка на Българската национална телевизия (БНТ) Лиляна Попова за незаконно и осъди СЕМ да ѝ плати парично обезщетение. На 28 май тогавашната председателка на СЕМ Маргарита Пешева заяви, че уволнението на Попова “беше грешка”. Избраното ръководство на БНТ в лицето на генералния директор и Управителния съвет в началото предоставяха програмно време за угодни на властта цели, правеха промени в програмните схеми и сваляха журналисти и предавания все в тази насока.

Към края на годината обаче отношенията на ръководството на БНТ и управляващите очевидно се изостриха и последните пожелаха да сменят и новото ръководство на БНТ заради недостатъчна лоялност към тях чрез нова промяна в медийното законодателство. В края на годината председателката на парламентарната комисията по медиите подготви нов законопроект за радиото и телевизията. До голяма степен анонимен като авторство, този подписан уж от депутата на НДСВ Иван Павлов изненада преобладаващото число депутати от комисията. Законопроектът събира в едно най-ретроградните възгледи на българските политици от последните 12 години за плътен контрол над електронните медии с най-консервативните регламенти на еврбюрократията за контрол над географския произход и съдържанието на радио-телевизионните програми. Проектът за медиен закон не беше предварително консултиран нито с радио и телевизионните оператори в България, нито с представители на неправителствени организации, работещи в сферата на свобода на изразяване и

¹⁸ Виж: Правата на човека в България през 2001 г., доклад на БХК, *Обектив*, март, 2002 г.

информация. Той не бе консултиран и с представители на регулаторния орган. Едва след острата реакция на медийната общност бе предоставена възможност за публично обсъждане на проекта, представен от Павлов. Общото становище на медийните експерти на организациите-членки на българската медийна коалиция беше, че представеният проект на практика подменя изцяло философията на медийната регулация в България. Проектът установяваше сложна система за регулация и надзор. Според нея трябваше да се създадат два нови регулаторни органа, които съгласно предвидените квоти в тях се контролираха от политическото мнозинство в парламента. Проектът поставяше в неравностойно положение частните и държавните медии. В него е записано специално, че на новинарите не се позволява да стачкуват. Очевидно, управляващите са се уплашили от стачката в Българското национално радио през 2001 г.¹⁹

Опитът за налагане на модела за неприкрит контрол върху управлението на БНТ и БНР и върху лицензирането на частните медии, бе посрещнат със силната съпротива на журналистическите гилдии. В протеста се включи и самата БНТ. Вероятно острата съпротива доведе до това, този законопроект да не бъде гласуван до края на 2002 г.

Промените в ръководството на националните електронни медии и създаването на СЕМ създаде силно напрежение в средите на журналистите в двете медии – БНТ и БНР. Преценявайки ситуацията в тях като силно фрустрираща, БХК заедно с Факултета по журналистика на СУ “Св. Климент Охридски” започна още в началото на годината изследване за цензурата в тях. Резултатите очертаха една твърде показателна за независимостта на журналистиката картина:

1. Без да говорят буквално за цензура, журналистите съобщават за различни форми на вътрешномедиен натиск.
2. През 2002 г. журналистите говорят за “налагане”, “натрапване”, “препоръчване на събитие”.
3. От прозрачен натиск в услуга на политически интерес се е преминало към невидим, труден за идентифициране натиск.
4. Споменават се “икономически, рекламни и други сговори, внедрени в медията”. През 2002 г. много често мотивите за влияния се осъзнават като икономически.
5. Като влияещи на независимостта на журналистиката на двете медии, БНР и БНТ, най-често се сочат политическите лобита и пресцентровете на властта.
6. Табуизираните територии, характерни в предходната 2001 г., са заменени от конюнктурни забрани. Журналистите и в двете медии сами започват стесняването на “хоризонта на гласовете”, усещайки към какво е чувствителна властта в момента. Ефектът се постига чрез забраната на интерпретации. Журналистите в изследването масово сочат като типична намеса “предварителното определяне на акцентите”.
7. Управленският стил и за БНТ и за БНР все така не поощрява свободата и професионализма. Това се определя като “контрол над изявата”, “цензура на лицата”. Примерите са различни: Репортерът Найо Тицин е отзован от събитие, защото министър-председателят не го харесва; Свалят Екип 4, като преди това е отстранена от микрофон една от водещите журналистки в тези публицистични предавания - Ирина Недева; Генералната директорка на БНР Поля Станчева сезира СЕМ заради Лили Маринкова, но не толкова заради

¹⁹ Пак там.

случилото се в конкретно нейно предаване, а “защото тя е журналист, който може да покани Румен Леонидов” (прочул се с антидемократичните си възгледи поет).

Изследването показва, че мутиралата цензура довежда до обезличаване на журналистите и в двете медии. Те нямат доверие в медиата, в която работят, в нейната възможност и сила да ги защити. Нямат доверие дори да поставят проблемите и да ги нарекат със собствените им имена.

На 4 октомври 2002 г. бе внезапно сменен с решение на парламента генералният директор на Българската телеграфна агенция Панайот Денев. Статутът на БТА, приет още от 36-то народно събрание, не предвижда процедура и не изисква аргументи за смяна на генералния директор на тази институция. Той не посочва и срок за мандата му. Въпреки несъвършенствата си, същият този статут изрично посочва, че “БТА не може при никакви случаи да се съобразява с влияния и въздействия, които могат да накърняват точността или обективността на информацията, при никакви случаи не може да попада под юридическия или фактическия контрол на политическа, икономическа или идеологическа групировка”. Въпреки това управляващите дори не прикриха истинския си мотив за уволнението на г-н Денев – политическа нелоялност. В пленарна зала при обсъждане на уволнението Емел Етем, заместник-председател на ДПС, заяви: “Ние, представителите на управляващото мнозинство, дадохме достатъчно време на ръководството на БТА, в това число и на директора, да докажат своята коректност и лоялност към политиката на управляващото мнозинство... Ние смятаме, че не можем да се доверим повече на този ръководител и трябва, ако сме отговорни като управляващи, да го сменим и да поставим човек, който би изпълнявал приоритетите на България”. На другия ден за генерален директор на БТА парламентът избра близкия до управляващите Стоян Чешмеджиев. Медиите определиха този акт като демонстрация на волята на управляващите да превърнат информационната агенция във “все по-правителствена, все по-пропагандна.” В остри декларации на основни професионални организации като БМК, СБЖ и др. протестираха срещу ограничаването на независимостта на БТА.

През годината няколко журналисти бяха осъдени заради техни публикации, съдържащи обиди или клевети, а медии станаха обект на искиове за обезщетения за публикуване на подобни материали. На 15 май Бургаският районен съд осъди журналистката от в. “Новинар” Катя Касабова за клевета заради дописка от есента на 2000 г. В няколко публикации в местния в. ”Компас” журналистката разкрива факта, че десетки напълно здрави деца са приети незаконно в елитни гимназии на местата, предназначени за деца със заболявания. Освен това в статията се съобщава, че има улики за вземане на подкупи от страна на членовете на комисията по приема. За нарушенията при приема на ученици четиримата експерти са наказани дисциплинарно от министъра на образованието и науката с “предупреждение за уволнение”, а Бургаската окръжна прокуратура е преценила, че са налице достатъчно данни за образуване на наказателно производство за подкуп срещу членовете на комисията. Осъдителната присъда на Бургаския районен съд предизвика реакции в защита на свободата на словото от страна на български неправителствени организации, международната организация “Артикъл 19”, запитване до българското правителство от Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа, както и силна реакция от страна на медиите в България. Независимо от това, през януари 2003 г. Бургаският окръжен съд потвърди първоинстанционното решение. Обезщетението за тължителите, глобата

в полза на държавата и съдебните разноски възлизат на обща сума от 7 472 лева, т.е. около 37 пъти повече от размера на средната работна заплата за страната. Съдилищата не взеха предвид извършеното щателно журналистическо разследване, факта, че г-жа Касабова е действала в обществен интерес и публикацията е довела до общественополезен резултат, доказателствата за наличие на източник от министерството, чиято самоличност е била запазена в тайна.

На 22 май Районният съд в Монтана осъди собственика на местното радио “Монтана” Павел Николов да плати рекордната и непосилна за него сума от 46 000 лева заради обидни квалификации спрямо шефката на ВИК в града, която той нарекъл “водна пепеляшка”, “недосегаема принцеса” и “провинциална хулиганка”. На 11 юни тричленен състав на Върховния касационен съд потвърди предходно решение срещу “168 часа” ЕООД като издател на в. “24 часа” да изплати на Ева Соколова, съпруга на високопоставен политик, 7500 лв. плюс лихвата върху тях, както и разноските по делото, заради цитиране на публично направено изказване, за което се приема, че е обидно. Няколко професионални сдружения, включително Българската медийна коалиция, излязоха с протестни декларации, в които заявиха, че никоя медия не бива да носи отговорност за цитиране на публично направени изказвания. В началото на декември в Софийски градски съд започна дело срещу журналистката от вестник “Дума” Екатерина Джгубурия. Искът за рекордните 2 милиона лева бе предявен от изпълнителния директор на “Миролио България АД” Едуардо Миролио заради две публикации на журналистката, свързани с условията на работа на служителите му в текстилния завод в гр. Елин Пелин.

През 2002 г. в България се засили антимащабната враждебна реч, феномен, на който властите не обърнаха внимание. Няколко издателства започнаха активно да публикуват антисемитска литература, включваща произведения на нацисти, исторически фалшификати (т. нар. “Протоколи на сионските мъдреци”), отрицатели на холокоста и съвременни автори-антисемити. Някои от тези книги претърпяха няколко издания, като например антисемитската книга “Бумерангът на злото” на бившия заместник-главния редактор на един от националните всекидневници, “Монитор”. Тази книга бе рекламирана продължително време във вестника. Появиха се и антисемитски и антимащабни интернет сайтове. Антимащабната враждебна реч получи и други публични изяви и ефекти. В края на февруари пречупени нацистки кръстове и расистки призови бяха изрисувани по стени в ромското гето “Столипиново” в Пловдив. На няколко места с черен спрей бе изписано “Цигани, умрете”, “Циганите – на сапун”. В края на март еврейското училище в София осъмна в свастики. Директорката му заяви, че това се случва всяка година около рождената дата на Хитлер. На 20 април след митинг на Българската национално-радикална партия около 50 бръснати глави и няколко възрастни симпатизанти скандираха “Циганите на сапун, турците – под ножа” из софийските улици.

През годината в България бяха извършени важни промени в законодателството, свързано с достъпа до информация. Внесеният в края на 2001 г. законопроект за изменение и допълнение на *Закона за достъп до обществена информация* бе приет от три парламентарни комисии през пролетта, но не бе внесен за гласуване на първо четене в Народното събрание. Заложеният в законопроекта промени са в положителна насока: изясняване и опростяване на определението на понятието обществена информация – според предлаганата в

проекта дефиниция това е “всяка информация, която се създава или съхранява от задължените по закона субекти”; въвеждане на теста “баланс на интереси”, според който достъпът може да бъде ограничаван само когато вредата от огласяване би надвишила обществената полза от предоставянето на информацията; ограничаване на срока, в който може да се отказва достъп до т.нар. “подготвителни документи”; засилване на ефекта на съдебните решения, задължително назначаване, в шестмесечен срок от влизането в сила на промените, на служител във всяка администрация, който да работи със заявленията на гражданите. Очевидно липсва политическа воля за бързо подобряване на качеството на закона.

През април 2002 г. бе приет *Законът за защита на класифицираната информация*, с който бяха преуредени държавната и служебната тайна. Въпреки някои положителни моменти в него, като въвеждането на изискването за вреда от разкриването на информацията като задължителен критерий за класифицирането ѝ като тайна, все пак в закона бяха допуснати редица ограничения на правото на достъп до информация: възможност за засекретяването на цял сбор от документи без прилагането на изискванията на закона поотделно към всеки документ, липса на публичност на регистъра на секретните документи към Държавната комисия за сигурност на информацията, широк обем на списъка от категории информация, представляващи държавна тайна (особено такава от икономически характер), неясно определяне на кръга от лица, които имат правомощия да произвеждат секретни документи. С преходните и заключителни разпоредби на закона беше отменен *Законът за достъп до документите на бившата Държавна сигурност и бившето Разузнавателно управление на Генералния щаб (ЗДДБДСБРУГЩ)*. С тази отмяна на практика беше ограничен достъпът на гражданите и обществото като цяло до важна част от архивната документация на държавата, и то в условията на липсваща модерна уредба за достъп до архивите, съобразена с европейските стандарти. Група народни представители отправиха искане за обявяване на противоконституционност на разпоредбите от закона, отнасящи се до отмяната на ЗДДБДСБРУГЩ и до липсата на публичност на регистъра на секретните документи, съхраняван от Държавната комисия за сигурност на информацията – новоучреденият орган, осъществяващ държавната политика за защита на държавната и служебната тайна. Становище по конституционното дело в подкрепа на искането представи и неправителствената организация Програма “Достъп до информация” (ПДИ). С Решение № 3/ 2002 г. по к.д. № 11/2002 г. Конституционният съд отхвърли искането.

В началото на 2002 г. влезе в сила *Законът за защита на личните данни*, който определя твърде широко понятието “лични данни”, с риск да ограничи кръга на общодостъпната информация. Според чл.2, ал.2 данните, свързани с членуването в органи на юридически лица и изпълняването на функции на държавен орган са лични.

През годината с активното съдействие на ПДИ се разви съдебна практика по *Закон за достъп до обществена информация*. Журналистът от в.”Капитал” Алексей Лазаров спечели на два пъти дела срещу отказите на Министерски съвет да предостави копие от стенограмата от първото заседание на правителството. Софийският градски съд като първа инстанция на съдебния контрол отмени няколко отказа на Националната здравноосигурителна каса да предостави информация, свързана с бюджета на касата и вътрешни инструкции. Влязоха в сила няколко решения на ВАС да бъдат предоставени писмо от Главния данъчен

директор, ревизионен акт на ДВФК, програмен документ на министерството на труда и социалната политика. В края на годината два различни състава на ВАС приеха, че мълчаливите откази за предоставяне на информация са нищожни. Обезпокоителна практика създаде съдът обаче с решенията си по две идентични дела, според които статистическите данни относно специалните разузнавателни средства представлявали служебна тайна – извод, който очевидно не се основава на законова разпоредба.

7. Право на неприкосновеност на личния и семейния живот

На 20 юни 2002 г. Европейският съд по правата на човека в Страсбург обяви своето решение по делото *Ал Нашиф срещу България*. Делото засяга експулсиране от България през 1999 г. на г-н Даруиш Ал Нашиф, палестинец без гражданство, заради религиозна пропаганда, която тогавашното правителство реши, че застрашава националната сигурност на България. Той бе изгонен без да може да представи аргументи срещу това пред съд, тъй като българското законодателство не позволява съдебен контрол върху експулсиране, основано на аргументи, свързани с националната сигурност. Съдът в Страсбург намери нарушение на няколко разпоредби на ЕКПЧ, сред които и на чл. 8, гарантиращ правото на неприкосновеност на личния и семейния живот. Той прие, че експулсирането на г-н Ал Нашиф е разпоредено въз основа на правен режим, който не предвижда гаранции срещу произвол при ограничаването на това право и следователно е незаконно. Съдът намери също така нарушение на чл. 5, т. 4 (липса на съдебен контрол за законосъобразност при лишаване от свобода) и чл. 13 (липса на ефективно вътрешноправно средство за защита на нарушено право) от конвенцията.²⁰

През декември медиите огласиха разработка на Националната служба за сигурност, от която стана ясно, че разговорите на много политици и журналисти са били подслушвани от НСС покрай подслушването на бившия неин директор, разработван заради шпионаж в полза на западни страни. Неунищожени материали от подслушването очевидно бяха изнасяни извън службата и до тях получиха достъп широк кръг хора. Този получил широка медийна огласа инцидент още веднъж разкри сериозните проблеми с произвола при използването и политическата употреба на специалните разузнавателни средства. На 11 декември министърът на правосъдието г-н Антон Станков заяви пред медиите, че “в България страшно много се подслушва.”

8. Свобода на сдружаването и мирното събрание

След решението на Европейския съд по правата на човека по делото *Станков и ОМО “Илинден” срещу България* от октомври 2001 г. натискът на властите към публичните изяви на македонска идентичност отслабна. През април две организации на български македонци получиха възможност да проведат безпрепятствено чествания на годишнината от смъртта на Яне Сандански край Рожен. На 12 септември обаче полицията не можа да гарантира сигурността на

²⁰ Виж също: **Независимост на съдебната власт и справедлив процес.**

активисти на няколко македонски организации, които бяха нападнати в Благоевград от местни крайно националистически тълпи при опита им да честват Деня на геноцида на македонците. Някои от македонските активисти бяха бити от нападателите, техни вещи бяха повредени, но никой не бе подведен под отговорност за насилията. Две седмици по-късно народни представители от Благоевград и полицаи предложиха сепаратистки, фашистки и фундаменталистки организации да бъдат приравнени с терористични групи и дейността им да бъде забранена. Това предложение обаче не получи по-нататъшно развитие в законодателството.

При едно от най-грубите нарушения на свободата на сдружаване през годината, на 12 декември Софийски градски съд отказа да регистрира политическата партия “ОМО-ПИРИН”, формирана от български македонци и поддръжници на техните права, но отворена за членство и на други български граждани. В устава на партията се определя, че тя възнамерява да работи в съответствие със законите и като зачита суверенитета и териториалната цялост на България. Въпреки това, в мотивите към решението си съдът, наред с многобройните заядливи технически бележки по устава на организацията заяви, че “дейците на учредената партия безспорно си поставят политическите цели на манипулация на българското национално съзнание, денационализация на българското население и ориентиране на същото към превръщането му в население с македонско национално съзнание”. Съдът също така прие, че партията “действа срещу единството на българската нация”.

Във връзка с протестите на роми за неизплащане на социални помощи и прекъсване на електричеството, масови ромски протести бяха забранени или блокирани от властите. Това стана на няколко пъти между януари и март в Пловдив. На 9 януари ромски протестен митинг срещу неизплащането на социални помощи беше разгонен в Русе. В края на май ромските гета в Пловдив бяха блокирани от войска с използване на бронетранспортъори преди и по време на посещението на папата, за да не се позволят размирици при евентуална авария и спиране на тока. Мярката последва продължителните протести на ромите във връзка със спирането или намаляването на потреблението на електричеството в пловдивските гета.²¹

9. Условието в местата за лишаване от свобода

През 2002 г. БХК публикува своето пространно изследване за правата на човека в българските затвори, резултат от дългогодишна работа по наблюдение на пенитенциарната и другите свързани с нея системи.²² Основното развитие през годината бе приемането от парламента през юни на измененията и допълненията на *Закона за изпълнение на наказанията* и последващото им прилагане. С тях бяха засегнати около 2/3 от старите разпоредби на закона. Общата оценка на тази законодателна реформа не е еднозначна. С нея се постигнаха както позитивни промени, гарантиращи правата и свободите на лишените от свобода и възможностите за тяхната рехабилитация в по-голяма степен, така и сериозни отстъпления от вече направеното.

²¹ Виж: **Защита на малцинствата, агресивен национализъм и ксенофобия.**

²² Виж: *Правата на човека в българските затвори*, София, БХК, 2002 г.

Към 31 декември 2002 г. в българските затвори и трудово-поправителни общежития (ТПО) са били настанени общо 9422 лишени от свобода, от които 406 обвиняеми и 1623 подсъдими. Лишените от свобода, изтърпяващи наказания в общежития от открит тип, са били 482, а в преходен тип 672. С измененията и допълненията на *Закона за изпълнение на наказанията* бе направена промяна на условията за настаняване в ТПО, което доведе до увеличаване на относителния дял на лишените от свобода в общежития от открит и преходен тип. Законодателните промени произтичаха не само от необходимостта да бъде решен проблемът с пренаселеността в корпусите на затворите, но и от съобразяване с европейските стандарти за третиране на лишените от свобода. В резултат на това настанените в общежития от преходен тип получиха редица възможности за ускорена ресоциализация като ползването на годишна почивка и месечен домашен отпуск. За осъдените на лишаване от свобода над десет години обаче новите изисквания за настаняване в заведения от преходен тип са значително по-рестриктивни. Така например до влизане в сила на измененията, осъден с 20-годишна присъда придобиваше право на преместване в ТПО при изтърпяване на 10 години (половината от присъдата). Според новите изисквания това може да стане след изтърпяване на 15 години (необходим е остатък, не по-голям от пет години). В подобни случаи осъденият може да придобие право на условно-предсрочно освобождаване, но все още да не е придобил право на преместване в ТПО.

Дори и след предприетите мерки, към края на годината някои от затворите останаха пренаселени. Такива бяха корпусите в Плевен, Варна и Пазарджик, в които настанените бяха повече от два пъти над капацитетните възможности. ТПО "Атлант" в гр. Троян при капацитет 162 места се обитава средно от 540 лишени от свобода, т.е. пренаселеността е около 330 %. Сградният фонд на системата на затворите е изключително стар. Затворът в София е строен от 1906 до 1911 г., затворите във Враца, Варна, Стара Загора, Бургас, Ловеч, Пазарджик – до 1944 г. Помещенията в тях нямат необходимата квадратура за обезпечаване на достатъчно жизнено пространство. В най-пренаселените затвори отделни килии се обитават от 30-35 души, принудени да спят на легла на два етажа. В повечето затвори санитарните възли са общи, а една тоалетна се ползва от 30–40 души. Само в два от затворите всички килии имат самостоятелни санитарни възли, а в други четири затвора с тоалетни са оборудвани от 80 до 95 % от килиите. Според официален отговор на Главна дирекция "Изпълнение на наказанията" до БХК през май 2002 г. стойността на един храноден е била в размер на 1.66 лв. средно за системата. В повечето затвори обаче бяха установени значително по-ниски стойности на дневния храноден, който средно беше малко над 1 лев.

Както и през предходни години, броят на обвиняемите, задържани за продължителни периоди от време, остана сериозен проблем. Към средата на годината над 100 души пребиваваха в затворите повече от шест месеца в качеството си на обвиняеми. Все още не са редки случаите, когато от предявяване на обвинението до налагането на окончателна присъда минават по няколко години. Изследването на продължителността на предварителното производство показва, че в отделни затвори броят на подсъдимите, пребиваващи в това си качество над две години е значително висок. В затвора в Пловдив 17 лишени от свобода са били без окончателна присъда за срокове, по-дълги от две години, а в затвора във Варна броят на тази категория подсъдими е бил 13.

Наблюдението на дисциплинарната практика в затворите показва, че налагането на наказания и изолации не винаги се извършва в съответствие с регламентираната в закона процедура. Самото изтърпяване на наказания в наказателна килия и трайното изолиране в някои от случаите имат характер на нечовешко или унижително отнасяне. Битовите условия в т. нар. “зони с повишена сигурност” в няколко затвора са значително по-лоши в сравнение с условията в останалите килии. През септември 2002 г. в затвора в Пазарджик първоначално 13, а по-късно 6 лишени от свобода с доживотни присъди, настанени в такава зона, обявиха гладна стачка с искания за подобрене условията на живот, за достъп до телевизия и възможност да спортуват, както и за постоянен достъп до параклиса и срещу използването на кофи за тоалетни нужди. С измененията и допълненията на ЗИН беше регламентирана възможност за обжалване по съдебен ред на изолирането в наказателна килия, както и на една от трайните изолации по новия чл. 85а, предприемана с цел да се предотврати грубо и системно нарушаване на вътрешния ред. За друга от изолациите обаче, по чл. 85, предприемана с цел предотвратяване на бягство, посегателство върху живота или здравето на други лица, както и на други престъпления, законодателят не е предоставил възможност за обжалване пред независим орган.

Като законодателен регрес по отношение на правата на обвиняемите и подсъдимите може да бъде изтъкнато допълнението на ЗИН, според което отрядите за обвиняеми и подсъдими в затворите стават недостъпни за всички, които биха желали да работят с тази категория лишени от свобода – представители на правозащитни, религиозни и други организации. Това би създавало сериозен проблем с мониторинга на местата за лишаване от свобода от неправителствени организации. До влизането в сила на измененията, достъпът до обвиняеми в следствените арести се разрешаваше от съответния прокурор, но настанените в затвора обвиняеми и подсъдими се ползваха от правата, с които разполагаха осъдените. Занапред за всеки отделен случай трябва да се иска разрешение на съответния прокурор или съда, което на практика обезсмисля всяко усилие за установяване на контакт с лицата, настанени в тези отряди.

И след промените в ЗИН изтърпяването на наказания от чужденци в българските затвори продължава да поставя сериозни проблеми. Неравнопоставеното третиране на чужди граждани се проявява в липсата на възможност те да се настаняват в общежития от открит и преходен тип, независимо от размера на присъдата, нейния остатък и степента на поправка, с което се ограничават възможностите за полагане на общественополезен труд и активна ресоциализация. Законовата санкция за пускането в отпуск и за прекъсване на изпълнението на наказанието е така регламентирана, че чужденците не отговарят на поставените изисквания. Поради това те не могат да се възползват от тези мощни стимули за поправка и превъзпитание.

С промените в Закона за изпълнение на наказанията бе отменено правото на безплатно лечение, включително и на безплатни лекарства в амбулаторна обстановка, което доведе до откази за закупуване на лекарства от страна на затворническата администрация. Сериозен проблем пред затворническите администрации е недостигът на бюджетни средства за медикаменти. Значителна част от жалбите на лишени от свобода са свързани с качеството на медицинското обслужване. Въпреки че през последните години броят на болните от туберкулоза в затворите е намалял, справянето с проблема продължава да затруднява медицинските служби. Броят на постъпващите в затворите лица със зависимости

бележи изключително тревожна тенденция към увеличаване. В затвора в Пловдив за първите пет месеца на 2002 г. са постъпили 70 души с наркоманна зависимост, а в затвора във Варна средно от десет постъпили осем са наркомани. Подобна е картината и в други затвори, което изисква цялостна рехабилитационна стратегия за адекватно третиране на тази категория затворници.

Не на последно място по значимост за системата на затворите е проблемът за корупцията. В края на ноември 2002 г. лекар от болницата към затвора в София бе заловен в момент на получаване на подкуп, за да удължи престоя на обвиняем в лечебно заведение. Специални комисии към затворите са упълномощени да решават въпроси, свързани с промяна на режима, премествания на лишени от свобода, условно-предсрочно освобождаване и др. За някои от привилегиите в затвора като достъп до работа, осигуряване на отпуск или прекъсване, решение се взема от администрацията. Субективизмът при вземането на подобни решения несъмнено благоприятства условията за корупция. Доказаните случаи на корупция обаче останаха малко и през 2002 г.

Броят на обвиняемите в 74-те следствени ареста в страната към 31 декември 2002 г. е бил 819. В измененията и допълненията на ЗИН през юни 2002 г. бе добавена част втора, озаглавена Изпълнение на мярката за неотклонение "задържане под стража", с което бе отменена *Наредба № 2* на Министерството на правосъдието и правната евроинтеграция за положението на обвиняемите и подсъдимите с мярка за неотклонение "задържане под стража". Проблемите, които произтичаха от *Наредба № 2* бяха свързани с обширна регламентация на права на обвиняемите и подсъдимите и практическата невъзможност за осигуряване на тези права от администрацията на следствените арести. Тези права бяха свързани с редица хигиенно-битови изисквания – естествена светлина, свеж въздух, достъп до тоалетна и течаща вода, престой на открито и др. След преминаването през 1999 г. на следствените арести към Министерството на правосъдието бяха предприети стъпки за разрешаване на редица наболели проблеми. Закрити бяха около една шеста от арестите, разположени предимно в подземни помещения и едновременно с това през март 2002 г. бе открит арест на ул. "Майор Векилски" в София с достатъчно голям капацитет и условия, доближаващи се до съвременните изисквания. Въпреки това общото положение на следствените арести е значително по-лошо от това на затворите. Все още голяма част от арестите нямат площадки за престой на открито, помещения за свиждане, включително адвокатско, места за съхраняване на продукти от хранителни пратки, условия за слушане на радио и гледане на телевизия, а битовите условия - осветление, проветрение, достатъчно жизнено пространство - са на много ниско ниво. Арестите в градовете Сливница, Свиленград и Петрич функционират в условия на голяма пренаселеност без пряк достъп на обитателите до дневна и слънчева светлина и без възможност за проветрение. Пренаселеността на следствения арест в Пловдив е довела до използването на легла на два етажа. Някои от задържаните в арести, разположени на последни етажи, често са съобщавали, че в горещи летни дни температурите надвишават 40 градуса, а възможностите за вентилация са минимални. В няколко от случаите условията на задържане в следствен арест са довели до влошаване на здравето на обвиняемите. Все още поводи за конфликти между обвиняеми и персонала на арестите произтичат от невъзможността да се осигури на всеки арестант достъп до тоалетна, поради което в част от арестите все още за физиологични нужди в килиите се използват бутилки или кофи.

Наблюдението на БХК на местата за задържане през 2002 г. включи и тези от тях, в които се настаняват граждани според административна и съдебна, но не наказателна процедура – психиатрични болници и диспансери, домове за възрастни с умствена изостаналост и за възрастни с психични разстройства, възпитателните училища-интернати и социално педагогически интернати.

През 2002 г. продължи наблюдението на заведенията за стационарна психиатрична помощ. През декември 2001 г. БХК публикува книгата “Стационарната психиатрична помощ и правата на човека”, в която за пръв път бе направен системен анализ на правата на психичноболните в България. Принудителният ред за извършване на психиатрична експертиза многократно е бил обсъждан и критикуван както в страната, така и пред Европейския съд по правата на човека. Проблемите, които тази процедура поставя са свързани със самите правомощия на прокуратурата да налага подобна мярка и с липсата на задължение да бъде извършена предварителна консултация с психиатър за състоянието на лицето. Вторият проблем е свързан с предвиденото амбулаторно извършване на експертиза, което на практика се използва значително по-рядко. Стационарното настаняване за експертиза би трябвало да се прилага само при изчерпването на възможностите за нейното амбулаторно извършване. Задържането на граждани в стационар след изтичане на срока за извършване на експертизата е друго често срещано нарушение, което по своята същност е незаконно лишаване от свобода. В някои от случаите задържането продължава с месеци до датата на делото за настаняване на задължително лечение. Прилагането на електрошокова терапия без релаксанти и упойка е практика, която Комитетът за предотвратяване на изтезанията през 1995 г. препоръчва незабавно да бъде преустановена. Въпреки тази препоръка и през 2002 г. бяха констатирани случаи на използване на електрошок в неговия немодифициран вариант до април, когато тя бе забранена с инструкция на Министерството на здравеопазването. Липсата на ясни правила за имобилизация и самото изолиране и фиксиране на психичноболни са проблеми, които продължават да очакват съвременна законова регламентация.

Състоянието на правата на човека в администрираните от Министерството на труда и социалната политика домове за хора с душевни недъзи беше един от основните акценти на мониторинговата дейност. През 2002 г. бяха посетени всичките 38 дома за възрастни с умствена изостаналост (ДВУИ) и за възрастни с психични разстройства (ДВПР), както и част от домовете за възрастни, страдащи от деменция. Констатирано беше, че хората с умствена изостаналост не са реално отделени от психичноболните, които се нуждаят от специфични терапевтични и чисто медицински грижи. Процедурата по настаняване не е съобразена с профила на заведенията, поради което няма реално диференциране на грижите за хората с различна степен на умствена изостаналост и психичноболните. Разположението на домовете най-често в далечни и труднодостъпни региони възпрепятства както социализацията на домуващите, така и снабдяването, набирането на квалифициран персонал и адекватното медицинско обслужване. Хигиенно-битовите условия в част от домовете бяха ужасяващи. В няколко дома лежачо болните бяха изцяло лишени от грижи, буйните и домуващите в обострени състояния се затваряха в клетки и изолатори. В няколко от домовете леглата бяха недостатъчни, поради което част от домуващите лежах по двама на легло. Наличният инвентар в спалните и в помещенията за хранене е оскъден и крайно амортизиран. Медицинското обслужване на домуващите е изцяло неефективно.

След началото на здравната реформа щатните бройки за лекар в домовете бяха закрити и обслужването беше поето от общопрактикуващи лекари, които обикновено работят в населени места, отдалечени от местонахождението на дома. В крайна сметка заболяемостта и смъртността сред домакущите е тревожно висока – в дома край гр. Батак за една година починалите бяха 17, а в дома в никополското село Драгаш войвода за срок от 15 месеца починаха 22 домакущи. Състоянието на домовете предизвика загрижеността и на международни правозащитни организации, с които БХК осъществи няколко мисии през 2002 г. През октомври Амнести интернешънъл публикува специален доклад “Далеч от очите на обществото”. В него се изразява сериозна загриженост за липсата на зачитане на основни човешки права на хората с умствени увреждания в България. Отбелязва се, че многобройните нарушения като например насилственото изолиране или липсата на рехабилитация и активна терапия, представляват системна дискриминация срещу хората с умствени увреждания.²³

В началото на 2001 г. БХК издаде специална книга за социално-педагогическите интернати и възпитателните училища-интернати, в които се настаняват малолетни и непълнолетни извършители на противообществени прояви. Публикацията включи подробни доклади за всяко едно заведение и анализ на процедурата по настаняване и на общото състояние на интернатите. Изследователите констатираха, че настаняването в СПИ и ВУИ се извършва по остаряла процедура, несъответстваща със Закона за закрила на детето и с международните стандарти за правата на децата. Влошеното материално положение на специалните училища е един постоянен проблем. Държавната субсидия се привежда в заведенията с голямо закъснение. Дори най-елементарни нужди на децата от храна, дрехи, обувки и учебни пособия остават неудовлетворени. В повечето СПИ учебният процес е силно занемарен. Причините за това са комплексни - обединени паралелки, отдалеченост на интернатите от градовете, липса на учебни пособия, ниска заинтересованост на децата и недостатъчна мотивация на педагогическия персонал. Изследването на етническия състав на настанените в СПИ и ВУИ показва, че в отделни интернати до 80-90 % от общия брой са деца от ромски произход, а критериите за настаняване са по-скоро социални, отколкото възпитателни.

10. Защита на малцинствата, агресивен национализъм и ксенофобия

Положението с правата на лицата, принадлежащи към етнически малцинства в България не се подобри въпреки обещанията, които правителството направи в частта за интеграция на малцинствата на своята управленска програма “Хората са богатството на България”. Нито една от задачите, които бяха формулирани там, не бе изпълнена, въпреки че някои трябваше да се изпълнят още до края на 2001 г. Една такава задача е представянето на националния доклад за мерките, предприети в изпълнение на принципите, заложи в *Рамковата конвенция за защита на националните малцинства*, с който България е закъсняла близо две години и половина. През годината бяха подготвени няколко варианта на доклада като всеки следващ бе по-лош от предходния. Последния вариант на

²³ Виж: Amnesty International, *Far from the eyes of society: systematic discrimination against people with mental disabilities*, October 2002, EUR 15/005/2002.

Министерството на външните работи от ноември 2002 г. представлява несръчна компилация от стари и нови текстове, по-скоро целяща да замаже, отколкото да покаже проблемите на малцинствата в България.²⁴ Нова версия на доклада с известни подобрения бе окончателно приета от Министерския съвет и представена в Съвета на Европа през февруари 2003 г.

През юли работна група с участието на неправителствени организации изработи законопроект за защита от дискриминацията в съответствие с директиви 2000/43 и 2000/78 на Европейската комисия. Такъв закон, според правителствената програма, се предполагаше да бъде приет до края на 2002 г. След успешното си преминаване през няколко парламентарни комисии, законопроектът бе насочен от председателя на парламента към един новосъздаден консултативен съвет по законодателството, който направи много критични бележки към законопроекта, които, ако бъдат взети под внимание, на практика обезсмислят неговото приемане.²⁵ До края на 2002 г. законопроектът не бе разгледан от парламента.

Едно от малкото положителни развития през годината бе издаването от Министерството на образованието и науката през септември на указанието за организация и управление на учебната дейност през предстоящата учебна година, в едно от приложенията на което министерството обещава да осъществи десегрегация на ромското образование. Въпреки демонстрацията на политическа воля, указанието на МОН излезе твърде късно, когато паралелките в повечето и особено в “елитните” училища са вече отдавна формирани и когато е късно да се предприемат каквито и да било подготвителни действия за осъществяване на десегрегацията. Указанието също така не е обвързано с каквито и да било финансови поощрения и/или санкции за неговото изпълнение. Поради това то едва ли ще окаже сериозно влияние върху процеса през учебната 2002-2003 г.

През годината правителството осъществи няколко проекта по оценката на нуждите, произтичащи от изпълнението на Рамковата програма за равноправно интегриране на ромите в българското общество. Те обхващаха образованието, урбанизацията, социалното подпомагане и въоръжените сили. Със средства на външни донори бе финансирано снабдяването с медицинска апаратура на общопрактикуващите лекари в няколко ромски квартала. Бе започната работа по проекти, свързани с регулацията на няколко ромски квартала и за подобряването на инфраструктурата на други, както и със строителство на жилища за роми. Правителството подпомогна финансово проекти в сферата на ромската култура и медии. Дейността на правителството по привличане на средства от външни донори за подобряването на положението на ромите се разшири със стартирането на няколко проекта - резултат от минали кандидатствания, както и с подаването на нови проекти. Голяма част от тези средства обаче се усвояват от външни експерти, свързани са с консултиране на правителствената политика или с обучения и са със съмнителен ефект върху реалната ситуация на ромите.

²⁴ Виж: Красимир Кънев, “Между драмата и фарса”, *Обектив*, декември 2002 г.

²⁵ През януари 2003 г. председателят на Консултативния съвет по законодателството г-н Васил Мръчков в интервю даде като пример за некачествен законопроект законопроекта за предотвратяване на дискриминацията, а като пример за “добре подготвен законопроект” – законопроекта за вероизповеданията, който съдържа многобройни рестриктивни и дискриминационни разпоредби (Виж в. “168 часа” от 31 януари – 6 февруари, 2003 г. Виж също: **Свобода на мисълта, съвестта, религията и убежденията**).

Общо взето, през 2002 г. izolацията на ромите в българското общество се задълбочи. С получаването на самостоятелност на местните поделения на електроснабдителната компания от януари електричеството в много ромски квартали бе прекъснато или консумацията – значително намалена поради неплатени сметки. На много места местните поделения на електроснабдяването, след като не бяха изпълнили задълженията си да монтират индивидуални електромери, приложиха колективни наказания в ромските квартали чрез изключване на тока на всички, дори и на тези, които искат и могат да плащат, с цел те да съдействат за събиране на задълженията. През годината изключването на тока стана повод за многобройни протести и стълкновения на роми с полицията. Ромският квартал на Пловдив “Столипиново” стана център на такива протести през цялата година. По същия повод роми протестираха през януари в Перник и Шумен, през февруари в Бургас, през март в Силистра и Сливен, през октомври в Лом, София и Видин. През 2002 г. ромските гета в България заприличаха на анклавни от третия свят в една страна, която претендираше да се присъедини към първия.

Деградирането на инфраструктурата в пловдивското ромско гето “Столипиново” стана причина малкото останали български семейства да поискат да бъдат преместени оттам за сметка на общината. За да подкрепят исканията си, няколко от тях обявиха дори гладна стачка през юни. Те започнаха да събират подписка от населението на Пловдив, в организирането на която се включиха и местни расисти и националистически групи. През март над 1200 роми от “Столипиново” в подписка на свой ред поискаха да бъдат изселени за сметка на общината в други райони. Въпросът за преместването на българите от пловдивското ромско гето стана обект на продължителни дебати от Общинския съвет в Пловдив. В края на краищата, на 21 юни той взе решение да отпусне за преместването на българите 60 апартамента без доплащане. Исканията за преместване на ромите не бяха удовлетворени.

Както и в предходни години, през 2002 г. роми от различни общини на България излизаха многократно на протести срещу неизплащането или забавянето на изплащането на социални помощи. За една значителна част от ромското население в страната социалните помощи са единственият източник на доход. Такива протести, някои от които съпроводени от гладни стачки и сблъсъци с полицията станаха през годината в Ботевград, Русе, Ихтиман, Червен бряг, Асеновград и Суворово.

В края на март ромите от Кюстендил започнаха протестни акции срещу издигането на 4-метрова стена, която огражда ромското гето на града. Стената бе издигната, както и в няколко други града, с официалния мотив да се защитят ромите от трафика по международния път, който минава покрай квартала. Подобни стени обаче не са издигнати около български квартали, разположени на подобни места. Ромските протести доведоха до подобрене на достъпа до квартала, но не и до премахване на стената.

В един от най-сериозните инциденти, засягащи роми, през юни 2002 г. няколко десетки членове на видинския ромски род Зрънкови бяха изселени от местния ромски квартал и продължително време транспортирани из цялата страна за сметка на държавата. Изселването последва кървав сблъсък между два ромски рода във Видин. Полицията вместо да осигури обществения ред и да защити правата и свободите на гражданите там, където те живеят, задължение, което тя има по закон, предпочете да изсели цял един род, ведно с децата и възрастните

хора. Тя, както и в други подобни случаи, активно оправдаваше свои незаконни действия или бездействия чрез разпространяване на версии за престъпната природа на целия род. Близко двумесечното пътешествие на Зрънкови из България провокира граждански протести на много места, където те трябваше да бъдат заселени, както и расистки писания в централните и местните медии. В края на краищата, голямата част от тях се върнаха обратно във Видин, за да заварят част от къщите си разрушени, а имуществото си – ограбено, пред очите на полицейските патрули.

През 2002 г. продължиха изстъпленията на криминални расистки банди, такива като “скинхедс” на много места в страната. Много роми и цветнокожи чужденци станаха жертва на побои. В едни от най-нашумелите случаи около рождения ден на Адолф Хитлер роми станаха жертва на организирани побои от расистки групи на 16 април в Пазарджик и на 20 април в Бургас.

През 2002 г. продължи и дискриминацията на хора от малцинствата при предоставянето на публично организирани услуги. В хода на осъществяването на проекти по десегрегация на ромското образование БХК установи, че в няколко града на страната (Стара Загора, Видин, Сливен, София) училища отказват да записват роми поради расистки мотиви.²⁶ Към списъка от градове, в които заведенията отказват да сервират на роми през 2002 г. се добавиха Пазарджик и Казанлък.

С приемането през декември на рестриктивния и дискриминационен Закон за вероизповеданията бе нарушено правото на хората от малцинствата да изповядват своята религия.²⁷

11. Правото на убежище

Положението по границите на страната по допускането на бежанците до процедура за предоставяне на статут продължи да бъде критично и през 2002 г. Масово се упражнява “връщане” (refoulement) на търсещи закрила в страни или до границите на страни, от които те бягат, в нарушение на разпоредбата на чл.33, ал.1 от *Конвенцията за статута на бежанците* от 1951 г. и на чл.3 от *Европейската конвенция за защита правата на човека*. Очаква се положението да се влоши след влизане в сила на новия закон, с който отпада отговорността на гранична полиция за провеждане на ускорено производство. Агенцията за бежанците, компетентна по новия закон за бежанската процедура по границите, няма нито готовност, нито намерение да организира и открие транзитни центрове за гранични процедури през следващата година, което ще доведе до масови случаи на отблъскване на търсещи убежище и недопускането им до територията на България. Индикация за това е и фактът, че в годишните си статистики Национална служба “Гранична полиция” - МВР не прави разлика между отблъснати нелегални имигранти и търсещи закрила.

Новият *Закон за убежището и бежанците* влезе в сила на 1 декември 2002 г. Отстранени бяха някои основни недостатъци на стария закон, водещи до нарушаване правата на бежанците. Със закона влязоха в сила редица

²⁶ Виж: *Първите стъпки: оценка на неправителствените десегрегационни проекти в шест града на България*, София, БХК, 2002 г.

²⁷ Виж: **Свобода на мисълта, съвестта, религията и убежденията.**

нововъведения, най-важните от които са законово гарантираният достъп до адвокатска защита на всеки етап от производството, разширяване на съдебния контрол над всички актове на бежанската администрация, съдебно обжалване на отказите в ускореното производство, нов хуманитарен статут на основание чл.3 от ЕКПЧ и института на временната закрила при масово нахлуване на бежанци. Проблеми обаче могат да възникнат от неясният текст на чл.13 и чл.15 от закона, където основанията за отказ, отнемане и прекратяване на статут, копиращи дословно европейските стандарти²⁸, разширяват незаконосъобразно изключващите и прекратяващите клаузи по Женевската конвенция за статута на бежанците в противоречие с нея. Върховният административен съд вече постанови прецедент при действието на стария закон, че подобно разширяване е незаконосъобразно по силата на чл.5, ал.4 от Конституцията, която дава приоритет на международното над вътрешното право.

При първоначалното приложение на новия закон след влизането му в сила се забелязва опит от страна на държавната администрация да провежда ускорено производство в Дома за настаняване на пълнолетни лица в София, където се задържат по административен ред незаконно пребиваващи чужденци, а също и скитници и просяци. Тази процедура е в нарушение на закона и на резолюциите на Изпълнителния комитет на Върховния комисариат за бежанците към ООН.

През 2002 г. БХК продължи и наблюдението на местата за задържане на потенциални кандидати за убежище в Дома за временно настаняване на пълнолетни лица в ж.к. "Дружба" в София и транзитната зона на аерогара София. БХК констатира невъзможност на държавата да отвежда до границата или експулсира незаконно пребиваващите чужденци. Причина за това е преобладаващата липса на валидни документи у чужденците и на работещо посолство, от което да се издаде такъв документ. Друга причина е липсата на държавни финанси и програма за репатриране на незаконните имигранти. Невъзможността за експулсиране на незаконно пребиваващите чужденци, както и липсващата нормативна база за уреждане на временен статут на толерантност са основните причини за крайно несправедливите и незаконни срокове на административното задържане, продължаващо в много случаи от няколко месеца до една година.

През 2002 г. програмата за бежанци и мигранти на БХК стана част от проекта Separated Children in Europe на Save the Children. Основният проблем при работата с непридружените малолетни и непълнолетни, търсещи закрила е неустановената и неработеща система за назначаване на настойник, съответно попечител. Така се стига до провеждане на бежанска процедура с деца-бежанци и връчване на решения, включително и такива за отказ, без участието на законен представител при полагане на невалиден подпис от страна на малолетно или непълнолетно дете. Няма и автоматично назначаване на процесуален представител-адвокат, който да следи за спазването на процедурата и да съдейства за обжалване на решението, ако то е отказ.

²⁸ Резолюция №1282 от 1992 г. относно явно неоснователните молби за убежище на ЕС.

12. Права на жените

Две години след началото на новото хилядолетие правата на жените в България продължават да се разглеждат като критичен и спорен въпрос. Всяка стъпка напред било в сферата на законодателното уреждане на равните възможности на мъжете и жените или борбата срещу насилието, основано на пола се оказва трудна и съпроводена с множество усилия от страна на НПО, работещи в тази сфера.

В своя редовен доклад от 2001 г. за напредъка на България в процеса на присъединяване към ЕС, Европейската комисия със загриженост отбелязва, че “голяма част от правните стандарти на Съюза в областта на равното третиране на мъжете и жените не е транспонирана и фактът, че това транспониране се извършва твърде бавно, представлява основание за загриженост”. Според първоначалната позиция на България тези елементи от достиженията на ЕС, които все още не са транспонирани с изменението на Кодекса на труда към 31.03.2001 г., следва да бъдат транспонирани със Закона за равните възможности на мъжете и жените. Той имаше за цел да реши голяма част от проблемите, свързани с дискриминация на основание на пола и гарантиране на равните възможности на половете, в насока недопускане на дискриминация в областта на заетостта, участието в политиката и управлението, образованието и отношението към представителите на двата пола.²⁹ Въвеждането на национален механизъм за гарантиране на равните възможности чрез създаване на институцията “обществен защитник” щеше да осигури реално съответствие с *acquis* в областта на защитата от дискриминация.

Законопроектът за равните възможности, изготвен през периода август 2000 – февруари 2001 г. по инициатива на Министерство на труда и социалната политика (МТСП) и активното участие на НПО извървя дълъг и труден път по различните комисии на 39-то НС³⁰. Неговото гласуване в пленарна зала приключи с отхвърляне на 3 април 2002 г. Наред с многото аргументи, спомогнали за отхвърлянето на законопроекта, бе и този, че най-добрите му разпоредби ще залегнат в общ антидискриминационен закон. Такъв бе изработен от работна група при Министерския съвет, но неговото внасяне в Народното събрание бе блокирано.³¹

Две от важните предпоставки за липса на ефективно законодателство, гарантиращо равнопоставеност на половете и защита от домашно насилие, е липсата на работещ национален механизъм като част от държавната структура на България. За разлика от други страни в региона (Албания, Македония, Босна и Херцеговина, Хърватска) България все още не е създала държавна структура, съответстваща на европейските стандарти, която да третира въпросите на равнопоставеността. В страната дори не съществува парламентарна комисия, работеща по проблематиката.

²⁹ “Законодателство и политика на равнопоставеност на половете на дневен ред на българския парламент през 2001-2002 г.”, Фондация “Български център за джендър изследвания”, С., 2002

³⁰ Въпреки обосновката на вносителите, законопроектът е отхвърлен в две от комисиите – Комисията по труда и социалната политика и Комисията по правата на човека и вероизповеданията.

³¹ Виж: **Защита на малцинствата, агресивен национализъм и ксенофобия.**

И през 2002 г. защита правата на жените, преживели насилие продължи да бъде един от най-сериозните проблеми в областта права на жените. Домашното насилие като насилие в “частната сфера” и трафика на жени и насилствената проституция като насилие в “обществената сфера” бяха едни от най-често срещаните форми на посегателство, основано на пола. Домашното насилие не е ново явление за българското общество, но за защита правата на пострадалите жени и деца се заговори по-сериозно през последните години. Толерирането на насилието в българското семейство е предпоставка за упражняването му и в обществото. В този смисъл то не може да се разглежда само в рамките на частната сфера като обикновен “битов скандал”. Нещо повече, домашното насилие предполага задължителна намеса на държавните органи и промяна на законодателството, изградено на принципа за ненамеса в частната сфера. В България обаче все още липсва официална държавна статистика за пострадалите от домашно насилие лица, а данните на НПО в никакъв случай не са представителни, тъй като домашното насилие продължава да бъде едно сравнително скрито за обществото явление.

За нуждите на изследването от януари 2002 г. “Достъп до правосъдие на жени-жертви на домашно насилие. Необходимост от създаване на система за правна помощ” фондация “Български център за джендър изследвания” направи анкетно проучване и анализира мненията на специалисти от различни сфери, които имат отношение към явлението. Това бяха НПО (центрове за психологическа помощ на пострадалите), адвокати, съдии, прокурори и полицейски служители. Анкетирани бяха 7 центъра за психологическа помощ на жени, пострадали от домашно насилие. Споделените от тях статистически данни показаха, че насилието в рамките на семейството е сериозен проблем, който поражда необходимостта от ефективна държавна намеса. По данни на Фондация “Асоциация Анимус” за 2002 г. обърналите се към организацията жени-жертви на домашно насилие са 855. И през изтеклата 2002 г. българското законодателство продължи да не е съобразено с международните стандарти по правата на човека, изискващи наказателните и гражданските закони да се приведат в съответствие с международното право или да се приеме закон срещу домашното насилие. Услугите за пострадалите в областта на социалната сфера също останаха извън ползрението на държавата, а безплатната правна помощ в случаи на домашно насилие продължи да се явява лукс, финансиран от чуждестранни фондове и предоставяна от НПО. Липсата на адекватна законова защита в случаите на домашно насилие допълнително виктимизира пострадалите. През изтеклата 2002 г. фондация “Български джендър изследвания” подготви законопроект за защита срещу домашното насилие. Този законопроект бе внесен в парламента от депутатката г-жа Марина Дикова. Проведоха се няколко работни срещи с членове на Комисията по правни въпроси към парламента. През юли законопроектът бе предоставен за становище в Министерство на правосъдието. В резултат на исканото становище министърът на правосъдието Антон Станков реши, че трябва да се сформира междуведомствена работна група, която да изготви законопроект в насока “ефективна защита на пострадалите от домашно насилие чрез нормативно установени мерки и бърза съдебна процедура”. Сформирането на работната група предстои в началото на 2003 г. В рамките на 16-дневната световна кампания срещу насилието спрямо жените, проведена през ноември и декември, вниманието на цялото общество бе насочено към законопроекта за домашното насилие. За пръв път всички НПО в страната, работещи в областта на насилието спрямо жените, се обединиха и

застанаха зад идеята, че трябва да бъдат предприети конкретни правни мерки за противодействие на явлението, а именно - приемането на закон. Мотото на тазгодишната кампания гласеше "Закон за защита срещу домашното насилие – алтернатива на безсилието".

И през 2002 г. в България продължи да липсва официална статистика за броя на пострадалите от трафик лица. Данните, с които разполагат неправителствените организации, често се оспорват от държавните органи, работещи по проблема. С измененията на Наказателния кодекс през септември се създаде нов раздел IX "Трафик на хора" към глава II "Престъпления против личността". Новите разпоредби са в съответствие с международно приетата дефиниция на понятието "трафик на хора" с Протокола от Палермо. С оглед на поетите от българската държава политически ангажменти в областта на борбата с трафика на хора, особено на жени и деца на редица международни форуми, в Министерството на правосъдието бе изготвен проектозакон за борба срещу незаконния трафик на хора. В работната група по изработването му участие взеха съответните министерства и държавни ведомства, и неправителствени организации с опит в предоставянето на подкрепа на пострадали от трафик лица, както и представители на Международната организация по миграция. Законопроектът урежда дейността на компетентните държавни институции по предотвратяването и противодействието на незаконния трафик на хора. В този смисъл той регламентира създаването на специализирани държавни структури и техните правомощия. Особено място е отделено на закрилата и подкрепата на жертвите на незаконен трафик на хора. Законопроектът има за цел осигуряването на защита и помощ на жертвите на трафик, особено на жени и деца, при пълното зачитане на техните човешки права.

За осъществяването на дейността по закона се предвижда създаването на институционален механизъм за координация на дейността на отделните отговорни за изпълнението на законопроекта държавни органи. Положителен момент представлява включването на неправителствения сектор в борбата срещу трафика на хора, което е в съответствие със съвременните тенденции и развитие на международното право. С оглед актуалността на проблема "трафик на хора" е наложително законопроекта за борба срещу незаконния трафик на хора да се превърне в част от действащото българско право в най-кратки срокове. В края на годината законопроекта бе внесен в парламента и бе гласуван на първо четене през януари 2003 г.

13. Правата на децата в институциите

През изминалата 2002 г. Български хелзинкски комитет публикува две изследвания за положението на децата в българските специализирани институции.³² Основният извод от наблюденията на БХК е, че държавните институции в страната се използват като социална защитна мрежа. Повечето от децата попадат в домове по социални индикации - бедност, безработица, липса на социална подкрепа за семействата им от страна на държавата. Според национално

³² Вж. Децата в институциите, том 5: Домове за деца със специални нужди, БХК, 2002 и Децата в институциите, том 6: Помощните училища в България.

представително проучване на ПРООН за 2000 г.³³ само около 3% от децата във всички институции са сираци. Този процент остава непроменен и досега по данни на Държавната агенция за закрила на детето. Много от изоставените деца биха могли да останат при семействата си, ако бъде предоставена подкрепа за отглеждането им. Около 65% от общия брой деца са от ромски произход, въпреки че ромското малцинство представлява около 4 % от населението на страната, по данни на НСИ.

България е с един от най- високите проценти на деца, настанени в специализирани институции и с най-висок процент деца на възраст между 0 и 3 години в Европа. Около 32 000 деца на възраст от 0 до 18 години живеят днес в около 350 детски дома. Броят на децата в специализираните държавни институции не е намалял през изтеклата година, въпреки че през 2000 г. бе приет Закон за закрила на детето, чиято цел е да подпомага тяхната деинституционализация. По-голяма част от децата с увреждания в България се отглеждат в специализирани институции, създадени към различни министерства - МЗ, МТСП и МОН. В страната все още не е налице адекватна система от грижи за децата с увреждания, създадена чрез деинституционализация, превенция на изоставянето, развитие на алтернативни форми на услуги за децата с увреждания и техните семейства, създаване на стандарти за грижа и контрол върху тяхното приложение.

Традиционният модел на грижа за децата с увреждания в България е по-скоро медицински, средата е изолирана. На практика не са създадени реални условия за социална интеграция на децата от институциите. 25 от 32 целогодишни дома за деца с по-тежки умствени увреждания на възраст от 3 до 18 години например се намират в малки селища, в икономически депресивни райони.

Въпреки че през септември 2002 г. българското правителство утвърди с решение № 612 от 12. 09. 2002 г. минимални държавни стандарти за издръжка на децата и лицата, настанени в специализирани институции и пое ангажимент за тяхното финансиране, на практика до март 2003 г. проверките на БХК в няколко социални дома за деца и възрастни (Горно Вършило, Факия, Видраре, Русокастро) показаха, че социалните услуги в институциите са определени за държавна дейност само на хартия и все още не се финансират от държавния бюджет. Все още междуведомствена група в българското МТСП разработва и национални стандарти за качество на услугите в държавните институции. Предвижда се те да бъдат включени в подготвяния нов Правилник за прилагане на Закона за социално подпомагане.

Засега, въпреки добрите намерения, България остава далеч от покриване на средните за Европа нормативи на задоволеност с форми на социални грижи за деца и възрастни. Средните разходи за социална политика в страните от Европейския съюз възлизат на 28% от БВП. В България тези разходи представляват около 15 % . При съотношение 23,2 % на българския БВП към този в ЕС е ясно за какъв стандарт става дума. Един социален детски дом, в който живеят между 50 и 80 увредени деца, струва средногодишно между 60 и 150 хил. лв. на държавата. Две трети от тези разходи се харчат за заплати и осигуровки на персонала. До една трета са реалните разходи за издръжка. Според изследване на британската неправителствена организация “Спасете децата – Обединено кралство” работещите в българските детски домове са над 11 000. По-голямата

³³ Вж. Социална оценка на грижите за деца в България, ПРООН, 2000 г.

част от персонала не е заета с пряка грижа за децата, а в някои домове за умствено увредени деца съотношението деца-възпитатели достига 40:1 (ДДМУИ с. Факия, община Средец).

Все още проблем за децата с увреждания остава и процедурата за диагностицирането им. Наблюденията на БХК и през 2002 г. показват, че досега не е изградена нова, модерна единна система от методи на първоначална и етапна диагностика. В крайна сметка в детските социални домове попадат деца с непрецизно поставени диагнози и дори без диагнози и без увреждания. Веднъж етикетирани с умерена и тежка степен на умствена изостаналост, изоставените деца в институциите прекарват по 10-15 години с поставения им етикет. В единични случаи, констатира БХК, са правени цялостни оценки и редиагностика на деца с увреждания, настанени в институции.

Сериозен проблем в системата на грижите за деца с увреждания е и медицинското им обслужване. Грижата за здравето на децата, изоставачи в развитието си, е поета от лични лекари, които най-често работят и живеят в градовете, на километри от детските заведения.

През миналата година Европейската комисия постави пред България освен проблема с условията на живот в детските домове и въпроса за намирането на алтернативи на институциите. Неправителствената организация “Спасете децата - Великобритания” призова ЕС и Съвета на Европа да следят за това, дали в процеса на подготовката си за членство в ЕС българската държава ще включи адекватни мерки за цялостна реформа на грижите за децата в институциите. Организацията смята, че следва да бъдат поставени специални изисквания за спазване правата на детето при приемането на България в европейската общност, подобно на поставените изисквания на ЕС към Румъния.

В периода март-ноември 2002 г. БХК осъществи мониторинг на всичките 78 помощни училища (74 помощни училища и 4 общообразователни училища с помощни паралелки) в страната. В тях се обучаваха около 10 000 деца, 90 % от които с диагноза “лека умствена изостаналост”. По данни на персонала и директорите на училищата поне 51 % от децата са от ромски произход, но по впечатления на изследователите след проведени интервюта с децата, те са около 70 %.

Около половината от помощните училища са интернатни и привличат родителите на децата, обучаващи се в тях, с предоставянето на социални придобивки като храна, дрехи, безплатни учебници и общежитие. Акцентът на наблюдението на БХК беше поставен върху условията за диагностициране и образование в тези институции. Особено внимание беше обърнато на спазването на нормативната уредба (Инструкция № 6 на МОН и МЗ от 18. 03. 1977 г.), регламентираща издирването и приема на деца в помощните училища, която беше заменена от Наредба № 6 на МОН от 19. 08. 2002 г. Основният извод от проведеното изследване е, че практиката по диагностициране при прием в помощно училище не съдържа гаранции за безпристрастна и независима преценка за специалната нужда на децата, подложени на преглед. Освен това процедурата не се контролира достатъчно от регионалните инспекторати по образование в страната, нито от МОН, което позволява попадането в тези училища на деца без органични увреждания и с изразено социално изоставане, дължащо се на крайно тежките условия, в които живеят те и семействата им. В процеса на изследването беше констатирано, че от създаването на специалните училища не са били

установявани стандарти за психологическото изследване и поставяне на диагнозата.

Образователният процес в тях бе крайно занемарен и се провеждаше с частично разработени, неактуализирани учебни програми и оскъдни учебни пособия и материали. Учебници за тези училища не са издавани от 1992-1994 г., а от 1998-1999 г. те не се и отпечатват. Затова по 3-4 деца, особено в горния курс (5-8 клас), се обучаваха с общ учебник.

Въпреки изрично прогласения принцип за интеграция на децата със специални нужди в общообразователни училища, този процес все още изглежда невъзможен поради липса на законодателни решения и практика по финансовото му обезпечаване.

Върху написването на този доклад работиха Антоанета Ненкова, Емил Коен, Йонко Грозев, Красимир Кънев, Юлиана Методиева, Росица Стойкова, Мария Генчева, Десислава Гоцкова, Илиана Савова, Славка Кукова и Станимир Петров. В доклада са използвани материали на Програма “Достъп до информация” и Фондация “Толерантност”.